

การยึดครองจันทบุรีในทัศนะของฝรั่งเศส¹

ณัฐพร ไททองรักษ์^๒

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษามุมมองและทัศนะของฝรั่งเศสที่มีต่อเมืองจันทบุรี โดยศึกษาสภาพของเมืองจันทบุรีในช่วงความขัดแย้งเรื่องดินแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศสจากเอกสารฝรั่งเศสโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ในการเก็บข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองทั้งจากฝั่งไทยและฝรั่งเศส และนำมาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า ฝรั่งเศสมองเห็นถึงความสำคัญของเมืองจันทบุรี ในทางการเมืองจันทบุรีเป็นเสมือนเมืองหน้าด่านในการติดต่อกับดินแดนเขมรซึ่งเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสหวังที่จะเข้าไปครอบครอง เป็นที่ที่เหมาะสมในการตั้งมั่นกำลังพล อีกทั้งทำเลที่ตั้งที่อยู่ติดทะเล ทำให้สามารถเป็นเมืองท่าที่ช่วยในการควบคุมเศรษฐกิจในดินแดนอินโดจีนได้ จันทบุรีเป็นศูนย์กลางในการค้าขายอัญมณีและสินค้าต่างๆ ทางด้านสังคมชุมชนในจันทบุรีมีชุมชนที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมาอย่างยาวนาน ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าจันทบุรีเป็นศูนย์กลางในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ทางภาคตะวันออก จากปัจจัยดังกล่าวทำให้เมื่อเกิดความขัดแย้งกับรัฐบาลสยาม รัฐบาลฝรั่งเศสเลือกที่จะยึดจันทบุรีไว้เพื่อเป็นเครื่องมือต่อรองและเป็นหลักประกันในการปฏิบัติตามข้อตกลงต่างๆ การยึดครองที่ยาวนานถึง 11 ปี ทำให้ในจันทบุรีมีมรดกทางวัฒนธรรมรวมถึงสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ: การยึดครอง จันทบุรี ฝรั่งเศส

Abstract

The purpose of this research is first, to study French's aspects and points of views toward Chanthaburi. Second, to study conditions of Chanthaburi during the period of territorial conflict between Siam and France from French documents by using historical research methodology in data collection from primary and secondary sources to analyze.

¹ บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยของผู้เขียน เรื่อง การยึดครองจันทบุรีและตราดในทัศนะของฝรั่งเศส พ.ศ. 2436 - 2450 ทูลสนับสนุนการวิจัยงบประมาณเงินรายได้คณะสังคมศาสตร์ประจำปี 2559

² อาจารย์ ดร. ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพฯ
Lecturer of Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University, Bangkok.
Corresponding e-mail: mui_mig@yahoo.com

The research shown that France realized the importance of Chanthaburi in political aspects because of Chanthaburi was the city which contacted Cambodia where France wanted to occupied. Chanthaburi was the proper area in setting forces and connected to the sea which were the strategic port in Indochina region. Moreover, Chanthaburi was the center of gems trade and other products, fishery and community. In terms of religion, Chanthaburi was Roman Catholic community for a long time. France considered Chanthaburi as center of Christianity in East of Thailand. From mentioned factors which lead to the conflict between and Siam and France Government. France government opted to seize Chanthaburi as the tool in negotiation with Siam Government. For 11 years of French occupied, Chanthaburi inherited French cultures and architectures.

Keywords: Occupation Chanthaburi French

บทนำ

วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (ค.ศ.1893) หรือที่รู้จักกันในเอกสารต่างประเทศว่า Franco – Siamese War เป็นเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการอ้างอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงของฝรั่งเศส เหตุการณ์นี้เริ่มขึ้นเมื่อฝรั่งเศสได้เริ่มขยายอิทธิพลเข้าครอบครองดินแดนอินโดจีนประกอบด้วย โคชินจีน ดึงเกีย อันนัม กัมพูชาและบางส่วนของลาวมาตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฝรั่งเศสอ้างว่า ดินแดนลาวเคยเป็นส่วนหนึ่งของเวียดนามทำให้ดินแดนลาวสมควรที่จะเข้ามาอยู่ภายใต้การเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส รัฐบาลสยามได้พยายามประทั่งไปทางฝรั่งเศสแต่ก็ไม่เป็นผล ฝรั่งเศสนำเรือรบทั้งสามลำมาปิดปากอ่าวไทยและดำเนินการปิดเส้นทางเดินเรือบริเวณหน้าอ่าวไทยทั้งหมด ทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างทั้งสองฝ่าย

ผลจากวิกฤตการณ์นี้ทำให้สยามต้องยอมสละดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงซึ่งก็คือ ดินแดนลาวให้กับฝรั่งเศส ในช่วงวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ฝรั่งเศสได้ฉวยโอกาสยึดครองเมืองจันทบุรีไว้เพื่อเป็นหลักประกันในเรื่องของข้อพิพาทดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีเอาไว้ยาวนานเกือบ 11 ปี จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงทำอนุสัญญา 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1903 กับฝรั่งเศสเพื่อขอแลกเมืองจันทบุรีกับดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงบริเวณเมืองหลวงพระบางและจำปาศักดิ์ ฝรั่งเศสจึงยอมถอนทหารออกไปจากเมืองจันทบุรีบางส่วน อย่างไรก็ตามเมื่อฝรั่งเศสถอนกำลังออกจากเมืองจันทบุรีแล้วก็ได้ไปยึดเอาเมืองตราดไว้แทนเพื่อเป็นหลักประกันว่า ทางฝ่ายสยามจะทำตามที่ลงนามในสนธิสัญญาไว้จริง ทำให้ฝ่ายสยามจำต้องยอมยกดินแดนตราดให้อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสในวันที่ 22 มกราคม ค.ศ.1904 เพื่อแลกกับการได้เมืองจันทบุรีคืนมา

การยึดเมืองจันทบุรีซึ่งถือเป็นหัวเมืองสำคัญทางภาคตะวันออกของสยามในขณะนั้น นักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มองว่า เป็นกลลวงกับดักหลอกล่อเพื่อให้สยามจะต้องยอมสละดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงและดินแดนเขมรส่วนใน (ประเทศลาวและกัมพูชาในปัจจุบัน) ส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากกระแสของประวัติศาสตร์ชาตินิยมทำให้ในแวดวงวิชาการเกิดประเด็นคำถามที่ตามมาว่า ในมุมมองและทัศนะของฝรั่งเศสเหตุใด ฝรั่งเศสถึงต้องยึดเมืองจันทบุรีและตราด ซึ่งแรงจูงใจในด้านดังกล่าว ไม่น่าจะทราบได้จากเอกสารทางฝั่งไทยเพียงฝ่ายเดียว เนื่องจากอาจจะมึปัจจัยหรือความจำเป็นบางประการของฝรั่งเศสที่ไม่ปรากฏในเอกสารของไทย ดังนั้นการค้นคว้าเอกสารจากทางฝรั่งเศสจึงเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้เข้าใจเหตุการณ์ความขัดแย้งนี้มากขึ้น

การศึกษาข้อมูลจากเอกสารฝรั่งเศสจะช่วยทำให้เห็นมุมมองและทัศนะของฝรั่งเศสที่มีต่อเมืองจันทบุรี อีกทั้งจะช่วยในการขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับจันทบุรีในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสได้อีกด้วย ซึ่งเหตุการณ์นี้ถือเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ไทยที่เกี่ยวกับการเสียดินแดนในสมัยที่ลัทธินิยมขยายตัว การยึดครองเมืองจันทบุรีจึงเป็นเสมือนตัวแทนที่ทำให้เข้าใจถึงนโยบายจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสในขณะนั้นได้อีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามุมมองและทัศนะของฝรั่งเศสที่มีต่อเมืองจันทบุรี
2. เพื่อศึกษาสภาพของเมืองจันทบุรีในช่วงความขัดแย้งเรื่องดินแดนระหว่างสยามกับฝรั่งเศสจากเอกสารฝรั่งเศส

ขอบเขตของงานวิจัย

งานวิจัยเรื่องการยึดครองจันทบุรีในทัศนะของฝรั่งเศส โดยศึกษาและวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้นและชั้นรองของไทยด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนทั้งจากทางฝั่งไทยและฝั่งฝรั่งเศส ขอบเขตของการวิจัยเริ่มตั้งแต่ ค.ศ.1893 ซึ่งเป็นช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 เป็นเหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศสที่รุนแรง ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดเหตุการณ์การยึดครองจันทบุรี จนกระทั่งฝ่ายสยามจำเป็นต้องยอมยกดินแดนตราดให้อยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสในวันที่ 22 มกราคม ค.ศ.1904 เพื่อแลกกับการได้เมืองจันทบุรีคืนมา

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพโดยวิธีการดำเนินการวิจัยเป็นเอกสาร (Documentary Research) จากเอกสารทั้งชั้นต้นภาษาฝรั่งเศสในหอจดหมายเหตุอาณานิคมโพ้นทะเล ณ เมืองเอ็กซ์ อองโปรวองซ์ (Aix en Provence) และหอจดหมายเหตุกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศส ณ กรุงปารีสที่ผู้วิจัยมีอยู่ และเดินทางไปค้นคว้าเอกสารเพิ่มเติมที่หอจดหมายเหตุกระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศส เมืองน็องต์ (Nantes) และเอกสารร่วมสมัยหลายชิ้นที่ได้รับการตีพิมพ์และเขียนโดยนักเดินทางชาวฝรั่งเศส รวมถึงเอกสารชั้นต้นและรองของไทย รวบรวม นำมาวิเคราะห์และตีความข้อมูลที่รวบรวมมาทั้งหมดโดยละเอียดเพื่อหาข้อมูลและข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ ตรวจสอบความถูกต้องของหลักฐานและความแม่นยำของข้อมูลและเพื่อหาความเชื่อมโยงกันของหลักฐานและข้อเท็จจริงต่างๆ และสังเคราะห์เพื่อให้ได้ข้อสรุปจากการวิจัยที่เป็นองค์ความรู้ใหม่เพื่อขยายกรอบความรู้ที่มีอยู่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ให้กว้างขวางออกไปและนำเสนอในรูปแบบพรรณนาโวหาร

ผลการวิจัย

ก่อนที่จะเกิดวิกฤตการณ์ร.ศ.112 (ค.ศ.1893) ในเอกสารไทยมีการกล่าวถึงความสำคัญของเมืองจันทบุรีไว้ว่า เป็นเมืองที่มีความสำคัญในทางยุทธศาสตร์มาทุกยุคทุกสมัย ที่ตั้งของจันทบุรีตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมเป็นเมืองท่าค่อมอ่าวไทยในการควบคุมเศรษฐกิจให้กับราชอาณาจักรสยาม อีกทั้งเป็นเสมือนเมืองหน้าด่านในการเชื่อมต่อกับดินแดนเขมรเท่ากับว่า จันทบุรีเป็นเมืองที่ช่วยคุมเศรษฐกิจในอินโดจีนได้

อีกด้วย นอกจากนี้ในจันทบุรีเองก็มีทรัพยากรอุดมสมบูรณ์ แม้กระทั่งชาวต่างชาติที่เข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ มักจะมีการบันทึกถึงเมืองจันทบุรีไว้อย่างมากมาย เช่น เฟดเดอริค อาร์เธอร์ นีล ชาวอังกฤษที่เข้ามารับราชการทหารในสยาม¹ กล่าวว่า จันทบุรีเป็นศูนย์กลางการเก็บรวบรวมสินค้าของป่าจากชายแดนภาคตะวันออกของประเทศสยาม² ส่วนเทาเซนต์ แฮร์ริสระบุว่า จันทบุรีเป็นดินแดนแห่งเครื่องเทศและของป่า³ สินค้าต่างๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะเป็น เร่ว กระวาน กระสอบ รง ไม้ต่างๆ หวาย ถั่ว ยาสูบ เป็นต้น ส่งออกไปขายตามที่ต่างๆ จากความพร้อมทางด้านยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจทำให้จันทบุรีจึงเป็นเมืองที่มีความสำคัญและมักมีการกล่าวถึงอยู่เสมอ ดังเช่นในเอกสารฝรั่งเศสก่อนที่จะเกิดวิกฤตการณ์ร.ศ.112 ก็มีปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ อาจกล่าวได้ว่า จันทบุรีเป็นเมืองที่ฝรั่งเศสคุ้นชินและพอที่จะรู้จักอยู่บ้างแล้ว มักมีการบรรยายถึงเมืองจันทบุรีดังต่อไปนี้

ทางด้านภูมิศาสตร์มีการบันทึกถึงสภาพที่ตั้งของจันทบุรีไว้ว่า ตั้งอยู่ทางตะวันออกของอ่าวไทย ทางตะวันออกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ ทิศเหนือของจันทบุรีมีแนวเทือกเขาสูง เรียกว่า “ภูเขาดวงดาว” (Montagnes des étoiles) เพราะว่าบนยอดเขาสูงจนทำให้มองเห็นดวงดาวได้ชัดเจนใหญ่กว่าดวงอาทิตย์⁴ ภูเขาแห่งนี้เป็นแหล่งแร่อัญมณี พื้นที่ทางตะวันตกขยายไปจรดทะเลเหมือนม่านกันขวางกับทะเลไว้ ความยาวประมาณ 40 กิโลเมตร สลับไร่พริกไทย ภูเขานี้มีแร่ซึ่งยังไม่ได้ขุดขึ้นมาใช้ ทางตะวันออกของภูเขาอุดมไปด้วยป่าไม้ พื้นที่อื่นๆ เป็นที่ราบลุ่มที่มีสวนมะม่วง มะพร้าว หมากรวย ยาสูบและไร่อ้อย บริเวณเนินของเขาลูกแรก ซึ่งห่างจากตัวเมืองจันทบุรีออกไปประมาณ 8 กิโลเมตร เป็นป้อมปราการที่แข็งแกร่ง พื้นที่ดังกล่าวประกอบไปด้วยที่พักของข้าหลวงและหน่วยงานราชการที่สำคัญ จากที่นี่เดินข้ามเนินเขาไปสองลูก จะพบกับภูเขาที่มีชื่อเสียงของสยามหรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า ภูเขาอัญมณี (Montagne des pierre précieuses) จากชื่อสะท้อนให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของอัญมณีซึ่งประกอบไปด้วย เบริล โกลเมนและคริสเชอเบริล (อัญมณีสีเหลืองอมเขียว)⁵ ในวารสาร Le Monde illustré นายมาริเนท เดอ บาสเตีย (Marinetti de Bastia) ซึ่งได้เดินทางท่องเที่ยวที่จันทบุรีได้กล่าวว่า จันทบุรีเป็นเมืองที่มีความอุดมสมบูรณ์และงดงาม การสัญจรทางน้ำโดยเรือลำใหญ่ล่องตามแม่น้ำจันทบุรีเปรียบเสมือนกับการเดินทางโดยรถยนต์เช่นเดียวกันกับพื้นที่อื่นๆ ในสยาม⁶

จากบันทึกของสังฆราชปาเลอกัว (Pallegoix) กล่าวถึงจันทบุรีว่า เป็นเมืองเล็กๆ ที่มีคนอาศัยอยู่ราวๆ 6,000 คน ประกอบไปด้วยชาวสยาม อันหม่มและจีน ในเมืองมีทั้งวัดและโบสถ์คาทอลิก ตลาด โรงต้มกลั่นสุรา มีการต่อเรือทุกขนาด เนื่องด้วยสามารถนำไม้จากป่าในภูเขามาได้สะดวกในฤดูน้ำหลาก⁷ ผู้คนที่อาศัยในเมืองนี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเกือบทั้งหมด มีบางคนอาศัยอยู่ในป่าและล่าสัตว์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น เสือ หมู แรด ควาย ควายป่าและกวาง ตามชายฝั่งทะเลของจันทบุรีก็อุดมไปด้วยปลาต่างๆ นานาชนิด แต่ในแม่น้ำจันทบุรีนั้นปลาไม่อุดมสมบูรณ์มากนัก ชาวจันทบุรีส่วนใหญ่บริโภคปูซึ่งเป็นอาหารหลักของ

¹ ในภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพาณิชย์

² เฟดเดอริค อาร์เธอร์ นีล, (2525) *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ.2383 - 2384*. แปลโดยเรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโกติน. กรุงเทพฯ: ธนประดิษฐ์. หน้า 110.

³ เทาเซนต์ แฮร์ริส. (2515). *บันทึกกรายวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส*, แปลโดยหน้าท วรเนติวงศ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. หน้า 16.

⁴ *Géographie universelle de Malte-Brun, Tome 4 / illustrée par Gustave Doré.* (1858). Paris. p.12.

⁵ *Ibid.*.

⁶ *Le Monde illustré.* 8 décembre 1866, p.372

⁷ ฌอง แบบดิสท์ ปาเลอกัวซ์. (2529). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า. หน้า 67-68.

พวกเขาโดยจับปูในแม่น้ำ แม้กระทั่งเด็ก ๆ ก็สามารถจับได้¹

เครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นในเมืองจันทบุรีส่วนใหญ่ถูกส่งมาจากกรุงเทพและจีน โดยเฉพาะเกลือเช็ด และเกลือตัวยารสลิ้นต่างๆ ฝ้ายที่นอนสีแดง โสร่งและผืน ลินค้าขาเข้าบรรทุกมาโดยลำเภาจันทบุรีประมาณ 12 ลำ ซึ่งนำสินค้าจากเมืองจีนมาขายทุกปี ลินค้าขาออกนั้นมีปริมาณมากกว่าลินค้าเข้า ลินค้าออกที่สำคัญคือ พริกไทย กระวาน รงที่มาจากประเทศกัมพูชา ไม้กฤษณา หนังสัตว์ งาช้าง น้ำตาล ชีผึ้ง ยาสูบ ปลาเค็ม² การที่จันทบุรีสามารถเป็นจุดรวบรวมลินค้าจำพวกของป่าจากกัมพูชา เช่น งาช้าง เขากวาง ทำให้จันทบุรีถือเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ

ในบรรดาลินค้าต่างๆ ของจันทบุรีดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ลินค้าที่สำคัญที่สุดคือ พริกไทยดำ ที่เป็นที่รู้จักเนื่องจากเม็ดพริกไทยกลมเกลี้ยง คุณภาพดี มีขนาดเท่ากันและกลิ่นที่หอมชวนชิม ซึ่งชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาถือว่า พริกไทยที่จันทบุรีเป็นลินค้าชั้นเลิศ³ ผลผลิตพริกไทยตกอยู่ในมือของพ่อค้าจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ที่เมืองจันทบุรีและลงทุนในการทำไร่พริกไทยบริเวณเชิงเขาและตามลำแม่น้ำจันทบุรีที่เอื้อในเรื่องของการชลประทานซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญเพราะจะช่วยป้องกันไม่ให้แมลงมาทำลายผลผลิต นอกจากนี้ยังมีการปลูกยาสูบสลักกับแนวพริกไทย⁴ ในบันทึกรายการลินค้าของฝรั่งเศส มีการระบุไว้ด้วยว่า ที่เมืองท่าจันทบุรี พริกไทยราคาถูกและคนฝรั่งเศสสามารถที่จะซื้อได้ในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาดทั่วไป⁵

นอกเหนือไปจากพริกไทย ลินค้าที่มีความสำคัญอีกชนิดหนึ่งคือ น้ำตาลแดงที่มีคุณภาพดีมาก เขาและหนังสัตว์ที่ดีเลิศจากฝูงสัตว์ในเขตที่ราบลุ่ม กระวาน ยาง งาช้าง ชีผึ้ง ยาสูบ ปลาแห้งและปลาเค็ม นอกจากนี้ยังมีแนวปะการังที่สมบูรณ์ กระดองเต่าและรังผึ้งที่มีสีเหลืองสวยงามซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างมากของจีนและทรัพยากรอื่นๆ อีกมากมาย⁶

ในจันทบุรียังมีพืชพรรณธรรมชาติอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะไม้เนื้อแข็งที่ไว้สร้างสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในราคาที่ไม่แพง ไม้เนื้อแข็งแต่ละชิ้นมีความยาวมากกว่า 20 เมตร ไนสมัยดังกล่าวถือว่า หาได้ยากมาก ประกอบไปด้วย ไม้ตะเคียนซึ่งมีมากที่จันทบุรี เหมาะแก่การใช้ในการซ่อมแซมเรือ ในกรณีคณะของทูตฝรั่งเศสได้ขอซื้อไม้ตะเคียนแปรรูปที่มีขนาดแตกต่างกัน เนื่องจากผู้บังคับบัญชาเรือมาร์เซอ (Marceau) ต้องการนำไปให้กับรัฐมนตรีกระทรวงทหารเรือให้ดูเป็นตัวอย่าง เจ้าเมืองจันทบุรี ได้อนุญาตให้ฝรั่งเศสตั้งหน่วยงานการค้าสำหรับทหารเรือฝรั่งเศส โดยเจ้าหน้าที่สยามจะอำนวยความสะดวกในการซื้อและส่งออกไม้ต่างๆ เหล่านี้ นอกเหนือจากไม้ตะเคียน จันทบุรียังมีไม้ชนิดอื่นๆ อีกได้แก่ ไม้แดงซึ่งเนื้อไม้มีความแข็งแรงและหนัก เนื้อไม้บางละเอียดเหมาะกับการผลิตเครื่องตกแต่งบ้าน ไม้ตะโกซึ่งใช้ในการสร้างวัด และทำยาสูดไม้กฤษณา⁷

¹ *Géographie universelle de Malte-Brun*. p.12.

² *Dictionnaire universel théorique et pratique, du commerce et de la navigation*. T. 1. A-G. (1859-1861). Paris: Guillaumin.

³ *Ibid.*,

⁴ Charles Meyniard. *Le second Empire en Indo-Chine (Siam, Cambodge, Annam)*. p. 329-330.

⁵ *Ibid*, p. 488.

⁶ *Ibid*, p. 488.

⁷ มูโอต์ อ็องรี. *บันทึกการเดินทางของอ็องรี มูโอต์*. หน้า 112.

จากการที่จันทบุรีมีความพร้อมทั้งในด้านการค้าและยุทธศาสตร์ อีกทั้งเป็นชุมชนที่มีผู้นับถือศาสนาคริสต์โรมันคาทอลิกเป็นจำนวนมาก ทำให้เมอริลเยอร์ ชาร์ล เดอ มงติญี (Monsieur Charles de Montigny) ราชทูตฝรั่งเศสซึ่งได้รับมอบหมายให้มาเจรจาสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและการค้ากับสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเดินทางจากสยามและพักที่เมืองจันทบุรีเพื่อเยี่ยมชุมชนชาวคริสต์ที่นั่นก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังกัมพูชา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชสาส์นพระราชทานให้แก่เดอ มงติญีก่อนการออกเดินทางไปยังเมืองจันทบุรีใจความว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกษัตริย์สยามลาวและกัมพูชา เจ้าผู้ครองดินแดนแหลมมลายูและบาห์ลีได้มีพระราชสาส์นถึงเมอริลเยอร์ ชาร์ล เดอ มงติญี เอกอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มซึ่งจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 แต่งตั้งมายังราชอาณาจักรสยามเพื่อเจรจาสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและการค้าระหว่างสยามและฝรั่งเศส ได้มีการแลกเปลี่ยนรูปวาดระหว่างจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”¹ จากทำที่ที่เป็นมิตรดังกล่าวทำให้มีการลงนามในสนธิสัญญาสัมพันธไมตรีและการค้าในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1856 เรือของเดอ มงติญี ใช้เวลาเอาของขึ้นเรือทั้งสิ้น 2 ชั่วโมงเนื่องจากกระแสลมไม่แรงมากนักทำให้การบรรทุกของขึ้นเรือทำได้สะดวกและออกเดินทางจากปากน้ำไปจันทบุรีในวันที่ 21 กันยายน ค.ศ.1856 ในระหว่างการเดินทางของเดอ มงติญี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาถึงเดอ มงติญี ใจความว่า “ข้าพเจ้าหวังว่า ท่านจะได้รับการต้อนรับอย่างดีจากเจ้าเมืองจันทบุรี โดยราชสำนักสยามได้ส่งสาส์นแจ้งไปยังเจ้าเมืองถึงการเดินทางของท่านเป็นที่เรียบร้อย” ในวันที่ 27 กันยายน ค.ศ.1856 เวลาประมาณ 8 โมงเช้า คณะของเดอ มงติญี ได้ถึงด่านตรวจเรือเมืองจันทบุรี โดยมีผู้ว่าราชการเมืองจันทบุรีให้การต้อนรับพร้อมกับขุนนางต่างๆ และร่วมขบวนไปส่งคณะของทูตฝรั่งเศสยังที่พักโดยการล่องแม่น้ำจันทบุรีขึ้นไป²

การยึดครองจันทบุรีของฝรั่งเศสที่เกิดขึ้นหลังจากนี้ อาจกล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งมาจากทัศนคติของฝรั่งเศสที่มองว่า จันทบุรีถือเป็นเมืองสำคัญรองจากกรุงเทพฯ ในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในสยาม ในวารสารต่างๆ มักมีภาพวาดของชุมชนชาวคริสต์ในจันทบุรีแสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ที่สงบสุขเรียบง่ายท่ามกลางธรรมชาติที่งดงาม บันทึกการเดินทางของนักเดินทางชาวฝรั่งเศสมักกล่าวถึง ชุมชนของชาวโคชินจีนในเมืองจันทบุรีโดยเฉพาะกับชุมชนอันนัมที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่มีความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อคริสต์ศาสนา อีกทั้งบทบาทของฌอง เบปติส ร็องแป็ง (Jean-Baptiste Ranfaing) บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่อาศัยอยู่ที่จันทบุรีก็มักได้รับการกล่าวถึงในฐานะผู้ที่ช่วยให้ชาวอันนัมหันมาเข้ารับศาสนา และีบทบาทสำคัญเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้ที่นับถือคริสต์ในจันทบุรี เมื่อบาทหลวงรูปนี้มรณภาพลงในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1885 ในพิธีฝังศพมีมิชชันนารี 3 รูป ชาวยุโรปจำนวนหนึ่ง พร้อมด้วยขบวนทหารที่เจ้าเมืองส่งมาร่วมพิธีเพื่อมอบเกียรติยศครั้งสุดท้ายให้กับบาทหลวงร็องแป็ง

จากการจดบันทึกในเอกสารฝรั่งเศสได้มีการกล่าวถึงว่า ประชาชนสยามนับถือคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นคนจีนและอันนัมมากกว่าซึ่งในจันทบุรีเอง มีผู้นับถือคริสต์โรมันคาทอลิกอยู่ประมาณ 1100 คน จากจำนวนทั้งสิ้น 7,050 คนในราชอาณาจักรสยามในขณะนั้น โดยมีจำนวนผู้นับถือคาทอลิกอยู่ในกรุงเทพฯ 4,050 คน³ เท่ากับว่าจันทบุรีมีผู้นับถือคาทอลิกมากเป็นลำดับที่สองของสยามในเวลานั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ในเอกสารฝรั่งเศสจะให้ความสำคัญกับจันทบุรีในฐานะ

¹ Charles Meyniard. *Le second Empire en Indo-Chine (Siam, Cambodge, Annam)*. p. 306.

² Charles Meyniard. *Le second Empire en Indo-Chine (Siam, Cambodge, Annam)*. p. 326.

³ Charles Meyniard. *Le second Empire en Indo-Chine (Siam, Cambodge, Annam)*. p. 292.

การเป็นศูนย์กลางของการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในราชอาณาจักรสยาม

จากปัจจัยดังกล่าวข้างต้นสันนิษฐานได้ว่า ทำให้เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 ในค.ศ.1893 ทำให้ฝรั่งเศสถือโอกาสเข้ายึดครองเมืองจันทบุรี การยึดครองจันทบุรีของฝรั่งเศสนั้น ฝรั่งเศสส่งทหารเข้ามาประจำที่จันทบุรี 2 แห่งคือ บริเวณค่ายทหารในเมือง ปากน้ำแหลมสิงห์ ฝรั่งเศสทำการเชิญธงไทยที่ปากน้ำแหลมสิงห์ลง จัดให้มีการระวางป้องกันภัย จัดตั้งกองทหาร พลตระเวน ทำให้สยามต้องย้ายกำลังทหารในเมืองไปไว้ที่ชลบุรี แม้ว่าในช่วงแรกจะเกิดการตื่นตระหนกของประชาชนในจันทบุรีแต่ต่อมาก็สามารถที่จะปรับตัวได้ การยึดจันทบุรีมีความสำคัญต่อฝรั่งเศส เนื่องจากฝรั่งเศสใช้จันทบุรีเป็นข้อต่อรองโดยการอ้างว่าดินแดนทางฝั่งขวาไม่มีความสงบ ฝรั่งเศสจึงไม่สามารถที่จะถอนทหารออกจากจันทบุรีได้

ในระหว่างการยึดครองจันทบุรีฝรั่งเศสได้สร้างก่อสร้างต่างๆ ขึ้นอย่างมากมายทั้งโรงพยาบาลและตึกที่ทำการรวมถึงที่พักอาศัย¹ มีการสร้างตึกแดงโดยการรื้อป้อมพิฆาตปัจฉิมตรลงเสียส่วนหนึ่งสำหรับใช้เป็นที่พักทหารและกองบัญชาการดูแลปากแม่น้ำแหลมสิงห์ พร้อมกับสร้างคุก รวมถึงการสร้างถนนเพื่อเชื่อมเส้นทางระหว่างกองทหารภายในค่ายกับกองทหารที่ปากน้ำแหลมสิงห์ด้วย กองทหารที่ประจำอยู่ที่จันทบุรีคือ กองทหารยึดครองจันทบุรี (Les troupes d'occupation de Chantaboun) มีนายทหารยศพันตรีเป็นผู้บังคับกองพันโดยได้รับคำสั่งจากผู้บัญชาการทหารที่ไซ่ง่อน ยกเว้นกรณีที่เกิดปัญหาหรือคดีที่เกี่ยวกับคนในบังคับฝรั่งเศสจะต้องปรึกษาและรับคำสั่งจากราชทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ²

หลังจากสนธิสัญญาค.ศ.1893 ที่สยามทำกับฝรั่งเศสซึ่งมีการกำหนดเขตแดนระหว่างสยามกับกัมพูชาซึ่งเป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศส ส่งผลให้สถานการณ์การค้าในพระตะบองไม่ค่อยดี ทำให้มีคนเขมรจำนวนหนึ่งตัดสินใจเดินทางอพยพไปยังจันทบุรี เนื่องจากการเดินทางโดยรถไฟในฤดูนี้ไม่สามารถทำได้ การอพยพของชาวเขมรมาในจันทบุรีเป็นสิ่งที่รัฐบาลสยามไม่พอใจ³ เนื่องจากเกรงว่า จะมีปัญหาเกี่ยวกับฝรั่งเศสมากขึ้นกว่าเดิมเกี่ยวข้องกับปัญหาในเรื่องของคนในบังคับฝรั่งเศส แม้ว่าดินแดนพระตะบองจะยังไม่ได้รับมอบคืนดินแดนเขมรส่วนนอกที่เป็นรัฐอารักขาของฝรั่งเศสไปแล้ว แต่การอพยพเข้ามาของชาวเขมรอาจจะเป็นสาเหตุให้ฝรั่งเศสหาเรื่องสยามอีกก็เป็นได้

นอกจากนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการค้าพลอย ตามปกติจะมีการเก็บภาษีเบ็ดเสร็จและภาษีสัตว์พาหนะตั้งเก็บทางเมืองพระตะบองเข้าไปในบ่อพลอยไหลิน ส่วนทางเมืองจันทบุรีเข้ามาบ่อพลอยนั้นไม่ต้องมีการเสียภาษีเนื่องจากคนในอังกฤษเดินทางเข้าไปในบ่อพลอยเพื่อทำการค้าและลงทุนเป็นจำนวนมาก พ่อค้าพลอยชาวอังกฤษจึงได้ขอให้กงสุลอังกฤษทำเรื่องถึงรัฐบาลสยามขอยกเว้นในการเก็บภาษีดังกล่าวทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ เรื่องต่างๆ เหล่านี้ถือเป็นประเด็นปัญหาเล็กๆ ที่เกิดขึ้นจากการยึดครองจันทบุรี

ฝรั่งเศสยึดครองจันทบุรีต่อมาและยังคงกองทหารของตนไว้ในดินแดนจันทบุรีต่อไปเรื่อยๆ ทำให้ทางฝ่ายสยามพยายามเรียกร้องให้ฝรั่งเศสถอนทหารออกไปจากเมืองจันทบุรี โดยทางสยามพยายามจะขอให้เกิดการเจรจาในประเด็นนี้ขึ้น แต่ก็ไม่มีที่ท่าว่าจะสำเร็จ ดังนั้นการเจรจาทำสนธิสัญญาในค.ศ. 1902 ปัญหาเรื่องการถอนทหารออกจากจันทบุรีของฝรั่งเศสถือเป็นหนึ่งในสี่ของปัญหาสำคัญ⁴ ที่ทางสยามกังวล

¹ หลวงสาครชเชตต์. (2515). *จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่พ.ศ. 2436 - 2447*. หน้า 195.

² เล่มเดิม.

³ M. Édouard Charton. (1897). *Le Tour du monde : nouveau journal des voyages*. Paris : Hachette. p. 196.

⁴ ประกอบไปด้วย ปัญหาหลวงพระบาง ปัญหาการจดทะเบียนคนในบังคับ ปัญหาเรื่องการยกเลิกข้อ 3 (การตั้งคณะกรรมการร่วมเพื่อปักปันเขตแดน) และข้อ 4 (การสละอำนาจอธิปไตยเหนือประเทศลาวให้ฝรั่งเศส) ของสนธิสัญญา 3 ตุลาคม ค.ศ.1893 และปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี

และต้องการให้ปัญหาดังกล่าวยุติลงโดยเร็ว ในรายงานที่รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศนายเดลกาสเซ่ (Déclassé) เขียนถึงนายเดอฟรองซ์ (Defrance) ได้อธิบายถึงความจำเป็นของการยึดครองเมืองจันทบุรีไว้ว่า

การยึดครองเมืองดังกล่าวถือเป็นการรับประกันการปฏิบัติตามสนธิสัญญาที่ลงนามกันไว้ใน ค.ศ. 1893 ซึ่งการปฏิบัติจากทางฝ่ายสยามล่าช้าออกไป แม้ว่าจะมีการรับปากให้คำมั่นสัญญาจากราชสำนักสยาม แต่ทั้งหลายทั้งปวงขึ้นอยู่กับกษัตริย์สยามและที่ปรึกษา เพื่อให้ฝรั่งเศสเกิดความมั่นใจในความจริงใจที่ทางสยามจะปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดการยึดครองเมืองจันทบุรีนี้ต้องขยายออกไปอีก¹

นอกจากนี้นายเดลกาสเซ่ ได้แสดงทัศนคติเพิ่มเติมว่า “ฝรั่งเศสยึดเมืองจันทบุรีมานานถึง 6 ปี ความนิยมของโลกก็ย่อมถือเอาได้ว่า เมืองจันทบุรีเป็นของฝรั่งเศสเสียแล้ว การที่ฝรั่งเศสจะยอมคืนให้สยามนั้น คนในเมืองฝรั่งเศสจะร้องดิดเตียนรัฐบาลฝรั่งเศสเพียงใด...”²

จากแนวคิดดังกล่าวของฝรั่งเศสที่ต้องการใช้จันทบุรีเป็นหลักประกันว่า สยามจะปฏิบัติตามสนธิสัญญาที่ทำไว้กับฝรั่งเศสทำให้ฝรั่งเศสยังคงยึดครองจันทบุรีต่อไป ทางฝ่ายสยามมองว่า จันทบุรีเป็นดินแดนที่รับรองกันแล้วว่าเป็นของคนไทยและประชาชนที่อยู่อาศัยก็เป็นคนไทย ทำให้รัฐบาลสยามพยายามอย่างยิ่งที่จะเจรจาในเรื่องนี้ต่อไป อย่างไรก็ตามปัญหาการถอนทหารฝรั่งเศสออกจากจันทบุรียังเป็นเสมือนปัญหาที่คาใจสยามและเป็นหัวข้อสำคัญในการเจรจาระหว่างสยามและฝรั่งเศสต่อไปในทุกครั้ง ซึ่งกว่าปัญหาดังกล่าวจะยุติได้ก็กินเวลานานไปอีก 4 ปีเต็มๆ

ความสำคัญของจันทบุรีในทัศนะของฝรั่งเศสนั้นเห็นได้จากกรณีที่พรรคฝ่ายค้านในฝรั่งเศสไม่เห็นด้วยกับสนธิสัญญา ค.ศ. 1902 โดยมองว่าสนธิสัญญา ค.ศ. 1893 เป็นสนธิสัญญาที่ดีอยู่แล้วและทำให้ฝรั่งเศสบีบบังคับสยามโดยใช้จันทบุรีซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์หรือที่เรียกว่า “ยิบรอลต์แห่งสยาม” กัดดันให้รัฐบาลสยามทำตามที่ฝรั่งเศสต้องการ³ สมาชิกสภาแห่งพรรคนิยมอาณานิคมอีกคนหนึ่งคือ นายฟรองซัว เดอโลงค์ (Francois Deloncle) ได้เขียนหาเหตุที่ไม่เห็นด้วยกับสนธิสัญญาฉบับนี้ไว้ว่า “เราจะสูญเสียจันทบุรีโดยปราศจากการตอบแทนใดๆ สยามมีอำนาจเหนือคนในบังคับของเราในจันทบุรี เราได้สูญเสียโรงทหารและผลประโยชน์ทุกอย่างในระหว่าง 9 ปีที่เรายึดครองอย่างสงบ โดยเราต้องจ่ายงบประมาณ 15 ล้านฟรังก์โดยไม่ได้รับการตอบแทนแต่อย่างใด”⁴ ซึ่งงบประมาณทั้งหมดที่ใช้ในการยึดครองจันทบุรีคืองบประมาณจากส่วนกลางที่มาจากรัฐบาลฝรั่งเศสที่ปารีส⁵

อย่างไรก็ตามจากท่าทีของฝรั่งเศสทางสยามได้พยายามถามคำตอบจากทางฝรั่งเศสว่า การยึดครองจันทบุรีเป็นเจตนาของฝรั่งเศสที่จะยึดครองไปตลอดหรือไม่ ทางฝรั่งเศสก็ตอบกลับว่า การยึดครองดังกล่าวเป็นการกระทำเพื่อหาหลักประกันและเป็นการชั่วคราวเท่านั้น⁶ ปัญหาการยึดครองเมืองจันทบุรียังคงยืดเยื้อ

¹ Ministère des affaires étrangères. *Affaires de Siam*. p. 40.

² สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/1 ที่ 49 พระยาสุรียานุวัตร – กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการ วันที่ 18 กันยายน ร.ศ. 121 (ค.ศ. 1903)

³ สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/1 ที่ 83 พระยาสุรียานุวัตร – กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการ วันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 121 (ค.ศ. 1902)

⁴ สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/1 ที่ 76 พระยาสุรียานุวัตร – กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการ วันที่ 17 ตุลาคม ร.ศ. 121 (ค.ศ. 1902)

⁵ Gouvernement général de l'Indochine. *Budget local du Laos*. p. 11

⁶ Ministère des affaires étrangères. *Affaires de Siam*. p. 44.

ต่อไปจนกระทั่งการทำอนุสัญญาในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1904 มีการพูดคุยถึงปัญหาการถอนทหารออกจากจันทบุรี อย่างไรก็ตามปัญหาต่างๆ ดูเหมือนจะยังไม่สิ้นสุด ฝรั่งเศสได้ใช้ปัญหาจันทบุรี เป็นเครื่องมือต่อรองในการเจรจาเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์ต่างๆ ที่ต้องการ หลังการเจรจาเสร็จจึงลงอีกทั้งฝรั่งเศสมีท่าทีที่ไม่เต็มใจในการถอนทหารออกจากจันทบุรี ฝ่ายฝรั่งเศสเสนอให้มีการคงทหาร 25 นายไว้ที่จันทบุรี โดยอ้างว่า เพื่อให้ทหารเหล่านี้รักษาสิ่งก่อสร้างที่ฝรั่งเศสลงทุนไปในการนี้ เช่น โรงทหารของฝรั่งเศสที่สร้างไว้ระหว่างการยึดครอง¹

ทางฝ่ายรัฐบาลฝรั่งเศสมีความเห็นต่ออนุสัญญาฉบับนี้ว่า “ฝรั่งเศสได้ลงทุนเงินทองไว้ในการรักษากองทหารที่เมืองจันทบุรีมากกว่า 10 ปี เสียเงินมากมายหลายล้านฟรังก์ เพียงที่จะได้เมืองนครจำปาศักดิ์ มโนไพรเท่านั้น หากคุ้มกันไม่ จำเป็นต้องรีดรัดเอาแผ่นดินไทยอีก จึงจะคุ้มกัน มุ่งหมายจะเอาตั้งแต่ตราดลงไป” ทั้งพรรคอาณานิคมและหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสก็แสดงความคิดเห็นไปในทิศทางเดียวกันมองว่าฝรั่งเศสควรจะยึดครองเมืองจันทบุรีและตราดไว้² รัฐบาลสยามเล็งเห็นถึงสถานการณ์ดังกล่าวว่า เป็นปัญหาที่หนักหน่วง เนื่องจากสถานการณ์ในตอนนั้นรัฐบาลสยามถูกบีบคั้นอย่างหนัก ทำให้รัฐบาลสยามต้องทำสนธิสัญญาฉบับวันที่ 29 มิถุนายน ค.ศ.1904 ขึ้นมาอีกหนึ่งฉบับ โดยยอมยกตราด ด่านซ้าย ผังซ้ายแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสเพื่อเป็นการเอาใจฝ่ายฝรั่งเศส³ และเป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ฝรั่งเศสถอนทหารออกจากจันทบุรีโดยทันทีด้วย ซึ่งทางฝรั่งเศสจะต้องถอนทหารออกจากจันทบุรีทันที

เมื่ออนุสัญญาฉบับนี้ได้รับสัตยาบันและในทันทีที่รัฐบาลไทยก็จะมอบตราดให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสเช่นกัน หลังจากที่รัฐสภาฝรั่งเศสให้สัตยาบันอนุสัญญาดังกล่าว รัฐบาลสยามได้มอบตราดและดินแดนอื่นๆ ที่รัฐบาลสยามตกลงจะให้แก่ผู้ว่าราชการอินโดจีน เมื่อวันที่ 29 ธันวาคม ค.ศ.1904 พร้อมกันนี้ทหารฝรั่งเศสจะถอนทหารออกจากจันทบุรีในวันที่ 30 ธันวาคม ค.ศ.1904 หลังจากที่สยามได้จังหวัดจันทบุรีคืนมาก็ได้มีการจัดงานเลี้ยงฉลอง ประกอบพิธีทางศาสนาพุทธและพราหมณ์และมีการแสดงการเล่นกันอย่างเอกรีกเพื่อเฉลิมฉลองการได้ดินแดนนี้กลับคืนมา

สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิจัยพบว่า ฝรั่งเศสมองเห็นถึงความสำคัญของเมืองจันทบุรี ในทางการเมืองจันทบุรีเป็นเสมือนเมืองหน้าด่านในการติดต่อกับดินแดนเขมรซึ่งเป็นดินแดนที่ฝรั่งเศสหวังที่จะเข้าไปครอบครอง เป็นที่ที่เหมาะสมในการตั้งมั่นกำลังพล มีพิชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์เพียงพอที่จะเลี้ยงกองทหาร อีกทั้งฝรั่งเศสได้สร้างป้อมปราการและสิ่งก่อสร้างในรูปแบบของศูนย์บัญชาการไว้เรียบร้อยแล้ว อีกทั้งจันทบุรียังเป็นเส้นทางกึ่งกลางระหว่างกรุงเทพฯกับไซ่ง่อน หากฝรั่งเศสคาดหวังจะเข้ายึดครองดินแดนอินโดจีน การยึดเมืองจันทบุรีได้นั้นจะช่วยทำให้การควบคุมเมืองต่างๆหรือการปกครองของฝรั่งเศสในอินโดจีนทำได้สะดวกมากขึ้น

¹ สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/7 ที่ 186/2127 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์โวโรการ วันที่ 4 มกราคม ร.ศ. 122 (ค.ศ. 1904)

² สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/7 ที่ 223/2548 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์โวโรการ วันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 122 (ค.ศ. 1904)

³ สจข, เอกสาร ร.5, ฝ 19/1 ที่ 267/2734 พระยาสุรียานุวัตร - กรมหลวงเทเวศร์โวโรการ วันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 122 (ค.ศ. 1904)

อีกทั้งทำเลที่ตั้งที่อยู่ติดทะเล ทำให้สามารถเป็นเมืองท่าที่ช่วยในการควบคุมเศรษฐกิจในดินแดนอินโดจีนได้ นอกจากนี้จันทบุรีเป็นศูนย์กลางในการค้าขายอัญมณีและสินค้าต่างๆ ดังที่ฝรั่งเศสได้บันทึกถึงความอุดมสมบูรณ์ของเมืองจันทบุรีมาโดยตลอดว่า จันทบุรีมีสินค้าที่หลากหลายและเป็นที่ต้องการของชาวตะวันตก อีกทั้งยังสามารถเป็นศูนย์กลางการประมงทั้งน้ำเค็มและน้ำจืดได้ มีไม้เนื้อแข็งที่เหมาะสมในการต่อและซ่อมเรือ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าจันทบุรีจะมีทรัพยากรอย่างมากมาย แต่ดูเหมือนว่า การยึดครองของฝรั่งเศสนั้น ยังไม่ได้ตัดดวงผลประโยชน์ได้จากจันทบุรีได้อย่างเต็มที่ ดังที่ชาร์ล เลอเมียร์ (Charles Lemire) ได้บันทึกไว้ใน ค.ศ. 1902 ว่า “พวกเราไม่ได้ตัดดวงผลประโยชน์ใดๆ จากการยึดครองนี้เลย ทั้งด้านทรัพยากร อุตสาหกรรม เหมืองแร่ ทั่วๆ ที่ทหารของเราอยู่ที่นั่นและเราไม่ได้คิดที่จะพัฒนาให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแต่อย่างใด”¹ ในทัศนะฝรั่งเศสมองว่า ต้องการยึดจันทบุรีเพื่อไว้เป็นเครื่องมือต่อรองและการันตีการปฏิบัติตามข้อสัญญาของฝ่ายสยามโดยจริงจัง ไม่ได้คำนึงถึงการหาผลประโยชน์จากดินแดนดังกล่าวมากเท่าใดนัก

ทางด้านสังคมชุมชนในจันทบุรีมีชุมชนที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกมาอย่างยาวนาน ซึ่งฝรั่งเศสถือว่า จันทบุรีเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ทางภาคตะวันออก จากปัจจัยดังกล่าว ทำให้เมื่อเกิดความขัดแย้งกับรัฐบาลสยาม รัฐบาลฝรั่งเศสเลือกที่จะยึดจันทบุรีไว้เพื่อเป็นเครื่องมือต่อรอง และเป็นหลักประกันในการปฏิบัติตามข้อตกลงต่างๆ การยึดครองที่ยาวนานถึง 11 ปี ทำให้ในจันทบุรีมีมรดกทางวัฒนธรรมรวมถึงสิ่งก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งเศสยังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน

ข้อเสนอแนะ

ประเด็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาจากการยึดครองจันทบุรีจากทัศนะฝรั่งเศสยังมีอีกมากมายหลายประเด็น เช่น ประเด็นการค้าระหว่างสยามและฝรั่งเศสที่มักเน้นไปที่ในสมัยพระนารายณ์ แต่ไม่ได้มีการกล่าวถึงในสมัยรัตนโกสินทร์หรือในประเด็นการเมืองระหว่างฝรั่งเศส สยามและเวียดนามที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในจันทบุรีอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าเสียดายที่เอกสารบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับจันทบุรีอยู่ในสภาพที่ไม่อาจจะใช้งานได้ ทำให้งานวิจัยดังกล่าว อาจขาดข้อมูลในรายละเอียดที่เป็นเชิงลึก

เอกสารอ้างอิง

- ฌอง แบบติสท์ ปาเลอกัวซ์. (2529). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.
- เทอาเซนด์ แฮร์ริส. (2515). *บันทึกกรายวันของเทอาเซนด์ แฮร์ริส*, แปลโดยนันทา วรเนติวงศ์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เฟรดเดอริค อาร์เธอร์ นิล. (2525). *ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2383 - 2384*. แปลโดยเรือเอกหญิงลินจง สุวรรณโกดิน. กรุงเทพฯ: ธนประดิษฐ์.
- มุโอต์, อ็องรี. (2558) *บันทึกการเดินทางของอ็องรี มุโอต์ ในราชอาณาจักรสยาม กัมพูชา ลาว และอินโดจีนตอนกลางส่วนอื่นๆ*. แปลโดย กรรณิการ์ จรรย์แสง. กรุงเทพฯ: มติชน
- สาครคชเชตต์, หลวง. (2515). *จดหมายเหตุความทรงจำสมัยฝรั่งเศสยึดจันทบุรี ตั้งแต่พ.ศ. 2436 - 2447*.

¹ Charles Lemire. *Affaires franco-siamoises*. (1839-1912) Tome 2. Du 28 septembre 1898 au 31 décembre 1899, avec une suite du 1er janvier 1900 au 26 août 1902

- Archives diplomatiques: recueil de diplomatie et d'histoire, 1902*
- Chambre de commerce d'Haiphong ["puis" de Haiphong]. Procès-verbal, 1896-05-16*
- Chambre de commerce et d'industrie (Haiphong, Vietnam), 1906-09-17*
- De Lagrée Dourdat et autres. (1873). *D'explorations en Indochine effectués pendant les années 1866, 1867, 1868, Paris: Librairie Hachette,*
- De Villemereuil, B.M. (1883). *Explorations et Missions de Dourdat de Lagrée.* Paris: Madame Veuve Bouchard-Huzard.
- Garnier, Francis. (1873). *Voyage d'exploration en Indochine,* publication officielle, deux volumes in-4° et un atlas, Paris.
- Georges, Taboulet *Le voyage d'exploration du Mékong (1866-1868),* Dourdat de Lagrée et Francis Garnier. In: *Revue française d'histoire d'outre-mer,* tome 57, n°206, 1er trimestre 1970. pp. 5-90
- Journal officiel de la République française. Débats parlementaires. Sénat : compte rendu in-extenso,* Journal officiel (Paris), 1904-12-07
- La Dépêche coloniale illustrée (Paris) 1902-10-31*
- La Liberté des colonies (Paris) - 1894-1940*
- La question du Siam : et la défense de l'Indo-Chine,* A. Salaignac, 1904
- La Quinzaine coloniale : organe de l'Union coloniale française, 1902-01*
- Lemire, Charles. *Affaires franco-siamoises.* (1839-1912) Tome 2. Du 28 septembre 1898 au 31 décembre 1899", avec une suite du 1er janvier 1900 au 26 août 1902
- Ministère des affaires étrangères. (1929-1959) *Documents diplomatiques français. 1871-1914. 1e série, 1871-1900. T. 10, 21 août 1892-31 décembre 1893.* Paris : Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914 France.
- Ministère des affaires étrangères France.* (1893). *Affaires de Siam*
- Ministère des affaires étrangères France.* (1893-1902). *Affaires de Siam*
- Meyniard, Charles. (1891). *Le Second Empire en Indochine (Siam, Cambodge, Annam) : l'ouverture de Siam au commerce et la convention du Cambodge.* Paris: Société d'Editions Scientifiques.
- Pavie, Auguste. (1898-1919) Mission Pavie : Indo-Chine, 1879-1895,* publié sous les auspices du Ministère des Affaires Etrangères du Ministère des Colonies et du Ministère de l'Instruction publique et des Beaux-Arts
- Questions diplomatiques et coloniales : revue de politique extérieure / directeur Henri Pensa - 1897-1914*